

Land Art developed in the sixties, in protest against the commercialised and lifeless art which was shown at specialised institutions like museums and galleries. It also was a protest against the careless way in which man used up nature and raw materials, to satisfy his unbridled, compulsive consumerism. Art stood up for deeper values. It left the cities and appropriated the landscape as the ultimate material for images with a message. Just think of *Running Fence* (1976) by the Bulgarian artist Christo: 40 kilometers of pearly white nylon curtain. He made the installation in the bare landscape of Northern California, where it is always windy. The billowing nylon winds over the dark hills into the unknown distance. Suddenly, we discover space. An area of badlands changes into a valuable location, filled with unprecedented beauty.

During the decades that followed, Land Art evolved from giant interventions, appropriating air, soil and rocks as artistic materials, to an art form which just raises our awareness of the landscape. The size of the intervention no longer matters, but the content of the message does. The LandArt Diessen event, which has already been realised for the fifth year, provides a good example of the art form's present status. All art works were made from natural materials, often straight from the immediate surroundings, from innovative bio-based products and raw materials or from treasures from the dustbin. Each work is a statement about the values represented by nature – which, in the Netherlands, is almost always the result of human interventions. Even the charming Turkaa nature reserve, which hosts the artworks, was and is being shaped by human hands.

Lia Stravens is the initiator, and she lives at the edge of the reserve. Her house, at Molenstraat 17a in Diessen, constitutes the trail's starting point. She herself experienced how agricultural expansion and urbanisation shifted her view of nature into a false direction. Her motto was: 'Don't talk, get down to work.' And when she was accidentally confronted with modern visual art, she knew: 'This is what I want to work with.' Because: is there a more subtle and exact way to pinpoint

the disruptions and symptoms which threaten the landscape? For this fifth anniversary exposition, 25 artists made a statement, at the invitation of curators Mariëlle van de Berg and Maarten Fleuren, artists who were enlisted by Lia Stravens to support her vision. The three of them introduced *Ode to Earth* as a theme for the artists to respond to.

Thomas Neumaier sets the ball rolling with a humorous installation of tools to make or picture a landscape. A shovel with a canvas as a blade may be the most charming example of how to create a work of art inspired by nature. A bit further down, at the edge of the Straven family grounds, Theo van Keulen raised a dome on the lush grass, consisting of window frames made from reused wood. Seen from the inside, each rectangle frames a different part of the surroundings. Van Keulen uses them to point out subtly the innumerable possible angles to look at a landscape. Then we see Thomas Hoke's giant acupuncture needles, sticking in the river water. Needles marking a disorder, but which could also start the healing process. Jan Hulsebos makes an installation with four willow-shoot 'cradles', low on the ground. "Take a look at nature from a lowly position," he recommends. If you crawl under his roofed spaces, you smell the willow leaves and you feel the hard bed of branches under your back or knees, while peering through the wickerwork. Isolate yourself from the world, and restrict your field of vision – a well-tried method to improve perception and a method the artist emphasises with good reason in this project. Next there are the artworks in the water of the Reusel river. Once it was a wildly winding stream, but now the quiet surface of the canalized river just reflects the placid weeds along the shore. All the works that have been installed here point out in their own way the importance of carefully observing and experiencing. We go back to the edge of the wood. This is where Marjo Wiltingh spread out countless rolls of clay in the soft layer of leaves. She distributed them in the shape of a fingerprint. 'This place!' she appears to be saying. And yes, it is amazing. One cannot remain indifferent.

Land Art developed in the sixties, in protest
against the commercialised and lifeless art

Landart ontstond in de jaren zestig uit protest
tegen de commercialisering en vervlakking van de kunst

Land Art ontstond in de jaren zestig uit protest tegen de commercialisering en vervlakking van de kunst, die getoond werd in gespecialiseerde instituten als musea en galleries. Een protest tegen de achteloosheid, waarmee de mens de natuur en grondstoffen gebruikte en verbruikte, ten behoeve van zijn ongebreidelde consumptiedwang. De kunst kwam op voor diepere waarden. Ze trok uit de steden en eigende zich het landschap toe als het ultieme materiaal voor verbeeldingen met een boodschap. Denk maar aan *Running Fence* (1976) van de Bulgaar Christo. Een spierwit nylon gordijn van 40 kilometer lengte. Hij installeerde het in het kale landschap van Noord California, waar altijd een stevige bries staat. Het nylon bolt en slingert over donkere heuvels naar de ongekende verte. Plotseling ontdekken we de ruimte. Een waardeloos gebied verandert een kostbare plek, vol ongekende schoonheid.

In de decennia die volgden, evolueerde Land Art van grote ingrepen waarbij lucht, grond en rotsen als materiaal werden toegeëigend, volledig tot een vorm van kunst die ons bewust maakt van het landschap. Het formaat van de kunstzinnige ingreep is niet meer belangrijk. De inhoud van de boodschap wel. De manifestatie LandArt Diessen, nu al voor de vijfde keer gerealiseerd, geeft een goed beeld van de huidige positie van deze kunstvorm. Alle werken zijn gemaakt met natuurlijk materiaal, vaak rechtstreeks uit de omgeving, uit innovatieve bio-based grondstoffen en producten, of vonden uit het afvalcircuit. Elk werk doet een uitspraak over de waarden die de natuur, in Nederland vrijwel altijd een product van menselijk ingrijpen, vertegenwoordigt. Ook het lieflijke natuurgebied Turkaa, waar de werken zich nestelen, kreeg en krijgt haar vorm door menselijk ingrijpen.

Lia Stravens is initiatiefnemer van de manifestatie en woont aan de rand van het gebied. Haar huis aan de Molenstraat 17a in Diessen vormt het startpunt van de kunsttroute. Zij ervoer hoe de schaalvergroting van de landbouw en de oprukkende bebouwing de blik op de natuur in de verkeerde richting deed verschuiven. Niet praten, maar doen, luidde toen haar devies. Door een toevallige confrontatie met beeldende

kunst wist zij: "Daarmee wil ik werken." Want wat kan preciezer en subtieler de vinger leggen op de verstoringen en verschijnselen die het landschap bedreigen? Voor deze lustrumexpositie maakten vijftwintig kunstenaars een statement op uitnodiging van de curatoren Mariëlle van den Bergh en Maarten Fleuren, waarmee Lia Stravens haar visie versterkte. Gedrieën droegen ze *Ode aan Aarde* als thema aan bij de kunstenaars.

Thomas Neumaier bijt het spits af met een humoristische installatie van gereedschappen, waarmee het landschap wordt gemaakt en afgebeeld. Een spade met een schilderijtje er aan vormt wel het aardigste voorbeeld van hoe een op de natuur geïnspireerd kunstwerk tot stand kan komen. Even verderop, aan de rand van het perceel van de familie Stravens, in het malse gras, stelde Theo van Keulen een koepel op, gemaakt van vensters uit afvalhout. Van binnen uit gezien, omlijst elk venster een ander stukje omgeving. Zo wijst Van Keulen fijntjes op de talloze mogelijkheden die er zijn er om naar het landschap te kijken. Dan zien we de acupunctuurnaalden van Thomas Hoke in het water steken. Naalden die een verstoorde plek markeren, maar ook een genezingsproces in gang kunnen zetten. Jan Hulsebos maakt een installatie met vier wiegjes van wilgentenen laag bij de grond. "Bekijk de natuur eens vanuit een nederige positie", is de raad die hij geeft. Wie onder de kappen kruipt, ruikt de wilgen en voelt het harde takkenbed onder zijn rug of knieën, terwijl hij door het vlechtwerk tuurt. Jezelf afsluiten en je blikveld beperken, met als doel beter zien, is een beproefde manier van waarnemen, die de kunstenaar terecht in dit project benadrukt. Er volgen werken in het water van de Reusel, eens een wild meanderende stroom. Nu weerspiegelt het stille oppervlak van de gekanaliseerde rivier de kalme oeverbegroeiing. Wat hier staat opgesteld, wijst telkens op een eigen manier op het belang van nauwkeurig observeren en ervaren. We gaan weer terug naar de bosrand. Daar verankerde Marjo Wiltingh talloze kleirolletjes in de rulle bladerlaag. Ze legde ze neer in de vorm van een vingerafdruk. "Deze plek!", schijnt ze te zeggen. En ja, die is verbazingwekkend. Je kunt niet onverschillig blijven.

Then there is Johan Sietzema, presenting a work from willow shoots, clay and vegetable fibres. Two ‘Earth Globes’ are laying in a bed of twigs, fanning out in all directions. Creatures with strange faces, who, dangling on springy stalks, seem to rise out of the damp soil. His source of inspiration is the booklet *Rhizome* by the French philosophers Giles Deleuze and Félix Guattari. In this text the rhizome, as a stem randomly growing under the ground, is used as a metaphor for the accumulation of knowledge. Since *Rhizome*, we accept our fragmentary understanding as our fate. Every now and then a stem will bear fruit, as it did here, and then another shoot will snap off. Finding a clear, complete explanation seems to be impossible. Sietzema accepts this and turns it into an image. Maybe his Earth Globes are just hot air balloons, he says with a smile.

Sander Neijens and Nick Swarth present a ‘place poem’, written on an uprooted tree: *Elke spruit van de aarde/ keert weer in haar schoot (Every sprout from the earth / will return to her lap)*. The lettering consists of Brussels sprouts. You would be out of your mind if, in this particular place, you would not be susceptible to the thought that nothing ever is lost. Even if, just outside the forest, you may have had quite different ideas. Marieke Vromans’ confessionary is hanging from a sturdy oak trunk on the boundary between the forest and the agricultural area next to it. The oak runs through the little room which usually is occupied by the priest you confess your sins to. The other little room is for you to sit down. Now you can pour out your heart to the tree. A collection of poetry about the earth, written by people from Hilvarenbeek, supports the meditative moment which is evoked by this installation. Ab Imo Pectore is a wonderful statement by Marieke Vromans and the poets from the village.

In the mean time we meet Joachim Jacob’s work. Two semi-spheres out of willow shoots are directed towards each other across a little brook, and together they provide a communication room for the visitors. Another path leads to a place where a willow-shoot sphere is balanced over the stream. This is a place to listen to the wood. Maybe even talk to it. The work invites visitors to take a break and experience the movements in Nature.

Nature’s power is caught by Natalie Taylor, who created a supine pregnant

woman, with the appearance of a bog body. Hidden deep into the grey earth from which she was moulded, you see acorns shimmering, which will shortly be sprouting. Words have been engraved in the wooden house that protects her. Words dealing with life and growth, like develop and blossom. The other side of the beam has been engraved with their verbal counterparts, dealing with death and decay. There is a mirror available to read them.

Then we arrive at Mels Dees’ artwork, who used Greek architecture as his starting point. He dug out the shape of an amphitheatre, and covered the spectators’ seats with slats of wood which were cut from the tree whose trunk is at the centre of the stadium. “Originally, Greek temples were built entirely out of wood,” the artist tells us. “But when the Greek ran out of fat tree trunks, the builders could only switch to stone. Nothing is left from the wooden buildings, but thanks to the marble temples and theatres we still know what Greek architecture looked like.” A piece of nature was sacrificed, but it was the origin of art and architecture as we know it. With his unpretentious, vulnerable reconstruction, Mels Dees returns to our origins and pays tribute to man, who uses nature to reach out in time and create art.

At the end of our trail we find Tina Zlatina’s scattered forms. Bundles of felt strips are hanging from trees and colourful ceramic forms are scattered over the floor of the wood, together with ‘trompettes de morts’ from natural fibres. The elements are as diverse as hedgehogs, spiders and mushrooms, but they all seem to have developed at the same place, and appear to be at home.

Art in LandArt Diessen will let you see and experience the landscape. Some artworks will make you laugh. Others will reduce you to silence. And when that happens, you will suddenly see the reflection of the willows in the water, the black surface of the fishing pond, the potato field and the colourful fungi on a branch. We suddenly realize where our place in nature is and we know that ‘man is not the measure of things, but that nature is the measure of man.’¹ LandArt Diessen has made the world into a richer place.

Ans van Berkum, September 9, 2012

Dan komt Johan Sietzema met een werk uit wilgentenen, klei en plant-aardige vezels. In een bed van uitwaaiende twijgen liggen twee ‘aardbollen’. Wezens met gezichten, die bungelend op een elastische stengel, uit de vochtige grond lijken op te rijzen. Het boekje *Rhizoom* van de Franse filosofen Giles Deleuze en Félix Guattari vormt zijn inspiratiebron. Hierin wordt het rhizoom als ondergrondse, willekeurig doorgroeiende stengel gebruikt als metafoor voor het vergaren van kennis. Sinds *Rhizoom* aanvaarden we het fragmentarisch begrijpen als ons lot. Af en toe draagt een stengel vrucht, zoals hier, dan weer breekt een spoor af. Het vinden van een heldere, complete verklaring lijkt uitgesloten. Sietzema accepteert en verbeeldt het. Zijn aardbollen zijn misschien wel gewoon luchtballonnen, zegt hij met een glimlach.

Sander Neijens en Nick Swarth presenteren een ‘plekgedicht’, dat is aangebracht op een gevallen boomstam: *Elke spruit van de aarde/ keert weer in haar schoot*, staat er in letters samengesteld uit spruitjes. Je zou gek zijn als je op deze plek niet gevoelig wordt voor de gedachte dat niets verloren gaat, terwijl je even buiten het bos toch door andere ideeën wordt bevangen. De biechtstoel van Marieke Vromans hangt op de grens van het bos en het agrarische gebied aan een stevige stam. Die bevindt zich in het ene kamertje waar doorgaans de priester zit aan wie je je zonden vertelt. In het andere kamertje kun je gaan zitten. Nu lucht je je hart aan de stam. Een bundel gedichten over de aarde, gemaakt door mensen uit Hilvarenbeek, begeleidt het meditatieve moment dat hier opborrelt. Met *Ab Imo Pectore* heeft Marieke Vromans, samen met de dichters uit het dorp, een prachtig statement afgegeven.

Ondertussen hebben we ook het werk van Joachim Jacob ontmoet. Twee koepels van wilgentenen richten zich over een stroompje naar elkaar en vormen zo een verblijfsruimte voor de bezoeker. Een pad leidt verderop weer naar een plek in de stroom, waarin een bolvorm van tenen balanceert. Hier kun je luisteren naar het bos. Misschien er mee praten. Het werk nodigt uit om stil te staan en het bewegen van de natuur te ervaren.

Natalie Taylor verbeeldt de kracht van de natuur met een liggende zwangere vrouwfiguur, met de uitstraling van een veenmummie.

Diep in de grijze klei waaruit ze gevormd is, zie je eikels opglanzen, die natuurlijk binnen afzienbare tijd zullen ontspruiten. In het hout van het huisje dat beschermend over haar heen is geplaatst, staan woorden gegraveerd. Woorden die met leven te maken hebben zoals *develop* en *blossom*. Als tegenhanger zijn aan de onderzijde van de lat woorden gegraveerd over verval en dood. Je kunt ze met een spiegel lezen.

Dan staan we voor het werk van Mels Dees, die een Griekse tempel als uitgangspunt koos. De vorm is in de aarde uitgegraven en de banken voor de toeschouwers zijn bekleed met latjes, gezaagd van ter plaatse gevonden takken. “De eerste Griekse bouwwerken waren helemaal van hout”, vertelt de kunstenaar. “Toen de archipel was kaalgekapt, restte de bouwers niets anders dan in steen verder te werken. Van de houten bouwwerken is niets meer over, maar dank zij de stenen tempels en theaters weten we nu nog hoe de Griekse houten architectuur er uit zag.” Een stuk natuur is opgeofferd, maar daaruit is de kunst ontstaan die we nu nog kennen. Met zijn bescheiden en kwetsbare reconstructie keert Mels Dees terug naar het begin en brengt hij een ode aan de mens die de natuur gebruikt om over zijn eigen tijd heen te reiken en kunst te maken.

Aan het eind van ons pad treffen we de verstrooide vormen aan van Tina Zlatina. Bundels vilt hangen in de bomen en op de bosgrond staan kleurige vormen van keramiek, naast ‘trompettes des morts’ uit een vezelig materiaal. De elementen zijn zo verschillend als egels, webben en zwammen, maar lijken op de plek te zijn ontstaan en er helemaal thuis te horen.

De kunst in Landart Diessen laat ons het landschap zien en ervaren. Sommige werken laten je lachen. Andere maken je stil. En terwijl dat gebeurt zie je opeens de wilgjes weerspiegeld in het water, het zwarte vlak van de visvijver, het aardappelveld, de elfenbankje tegen een tak. We worden ons bewust van onze plaats als deel van de natuur en we weten dat “niet de mens de maat is van de dingen, maar de natuur de maat van de mens.”¹ Met Landart Diessen is de wereld rijker geworden.

Ans van Berkum, 9 september 2012

¹Ton Lemaire
filosofie van het landschap,
1970/2007’, p. 99.